

**Արտուշ ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ**  
ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի  
անվան գրականության ինստիտուտ

**ԱՐԵՎԵԼՔԻՑ ԱՐԵՎՄՈՒՏՔ. ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀԻՆ ՍՅՈՒԺԵՆ  
ՀԱՄԱՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՆՈՐ ԸՆԴՀԱՆՐԱՑՄԱՄԲ**

Հոդվածը նվիրված է Թափառական հրեայի պատմության Իսահակյանի գրական մշակմանը: 1907թ. գրված առաջին տարբերակը վերնագրված է «Ահասֆեր», 1911թ. երկրորդ տարբերակը՝ «Թափառական հրեան» և երրորդը՝ 1927թ.՝ «Շիդհարը»: Հոդվածում ցույց է տրվում, որ երեք տարբերակներից յուրաքանչյուրը, սկսած վերնագրից, կրում է ստեղծագործական մոտեցման և հարցադրումների փոփոխություններ՝ կապվելով Իսահակյանի վաղ շրջանի՝ գերմանական գրականությունից և ժողովրդական բանահյուսությունից ունեցած ազդեցությունից դեպի համամարդկային և ազգային ավելի մեծ ընդհանրացումներ կատարելու ձգտման հետ: Ցույց է տրվում Թափառական հրեայի կերպարը ժողովրդական բանահյուսության, Վերածնության, նոր շրջանի եվրոպական գրականության և այս կերպարին բնորոշ տարբեր հասկանիչների համադրումը Իսահակյանի ստեղծագործության մեջ:

**Բանալի բառեր.** Ահասֆեր, Բուրադեուս, գերմանական գրականություն, ժողովրդական բանահյուսություն, Վերածնություն, կոշկակար, անեծք, պատառոտված հագուստ, ժամանակ, անապատ

Իսահակյանին զբաղեցրել է ոչ միայն հավիտենական սիրո խորհուրդը, այլև մարդկային հավիտենական, սերնդեսերունդ փոխանցվող տառապանքի, 19-րդ դարի ռոմանտիզմից փոխանցված հավիտենական վշտի կամ թախիծի գաղափարը, առավել ևս, որ այն սերտորեն կապված էր տառապող մարդկությանն ազատություն և բարօրություն պարգևելու, ինչպես նաև ժողովուրդների ազատագրական ակնկալիքների հետ:

Այն լավագույնս արտահայտվել է «Շիդհարը» արձակ փոքր ստեղծագործության մեջ, որն ունի «Առասպել» ենթավերնագիրը:

Այս լեգենդի գրության ժամանակի և հետագա մշակումների ու հրատարակությունների տարբերվելը մանրամասնաբար ներկայացված են Իսահակյանի Երկերի լիակատար ժողովածուի ակադեմիական հրատարակության ծանոթագրություններում /Իսահակյան, 2014: 918-919/:

Ինչպես նշվում է ծանոթագրությունում, Իսահակյանը լեգենդը գրել է 1907թ. Ղազարապատում և տպագրվել է 1908թ. «Ահասֆեր» վերնագրով:

Մի քանի փոփոխություններով և «Թափառական հրեան» ենթավերնագրով տպագրվել է 1911թ. Կ. Պոլսում՝ «Ազատամարտ» շաբաթաթերթում: Այնուհետև տեքստային նկատելի տարբերություններով և «Թափառական հրեան» (հայկական առասպել) վերնագրով դարձյալ Կ. Պոլսում

1923թ.: Ապա հիմնավորապես մշակված և «Շիդհարը» (պարսկական առասպել) վերնագրված՝ Թիֆլիսում 1927թ. «Լիլիթ. Արևելյան տեսիլներ» գրքում:

Լեգենդի առաջին տարբերակի «Ահասֆեր» անվանումը ուղղակիորեն կապված է հիշյալ պատմության գերմանական տարբերակի և հայ ժողովրդական բանահյուսական միջավայրի հետ:

Հաջորդ փոփոխությունը՝ «Թափառական հրեան» անցում է դեպի լեգենդի անդրադարձը նոր շրջանի եվրոպական գրականություն: Երրորդ փոփոխությունը ներկայացնում է եվրոպականի ու հայկականի համադրությունը «Թափառական հրեան» (Հայկական առասպել) զուգորդմամբ:

Վենետիկում «Լիլիթին» ու արևելյան մյուս ստեղծագործություններին դիմելու համատեքստում Իսահակյանը արևելյան գունավորում է հաղորդում նաև այդ լեգենդին՝ ընտրելով վերջինիս արևելյան «Շիդհար» անվանումը և վերնագրելով որպես «Պարսկական առասպել»:

Կյանքի մայրամուտին կատարված վերջին խմբագրության մեջ թողնելով «Շիդհար» վերնագիրը՝ ենթավերնագրից Վարպետը հանել է «Արևելյան» բնորոշումը, առանց տեղային որևէ մասնավորեցման այն դարձնելով ընդհանուր համամարդկային ընդգրկում ունեցող առասպել և ուսանելի պատմություն:

Ինչպես նշվում է «Եբրայական հանրագիտարանում», արտաքուստ եբրայական միջավայրի հետ կապվող այս կերպարը ստեղծվել է ավելի ուշ եվրոպական միջավայրում: Նրա մասին որևէ հիշատակություն չկա ո՛չ ավետարանական պարականոններում և ո՛չ էլ եկեղեցու հայրերի գործերում /Еврейская энциклопедия, 1912: 897/:

Այս լեգենդը Եվրոպա հասած արձագանքն է Խաչակրաց արշավանքների և դեպի Սուրբ երկիր կատարված ուխտագնացությունների: Լեգենդի հերոսն սկզբնապես անվանվել է Բոտոդեոս, որը նշանակում է «Տիրոջ կողմից հարվածված» /Мифы народов мира, 1980: 34/:

Կերպարի նախատիպն է համարվում Հիսուսի մատնության ժամանակ հիշվող հարյուրապետի ծառա Մաղքոսը, որի ականջը սրով կտրում է Պետրոս առաքյալը՝ Փրկչին վիրավորելու համար: Հիսուսը ներողամտությամբ բժշկում է նրա ականջը /Հովհ. ԺԸ 10/:

Համաձայն ավանդության՝ նա, սակայն, երախտամոռ գտնվելով, այնուհետև գնում և ապտակում է սյանը կապված ու ձաղանքի ենթարկվող Հիսուսին, որի համար պատժվում է՝ սյան շուրջը պտտվելով: Նա այդպես պետք է պտտվի մինչև Քրիստոսի գալուստը:

Քահանայապետի տան նկուղում գտնվող նույն սյան առաջ նա պտտվում է, և երբ երևում է որևէ մեկը, իսկույն հարցնում է, թե արդյոք եկել է Նա, ով խաչով էր: Դարեր տևող պտույտների ընթացքում փոս է ընկել գետինը, և սյունը բացվել է մինչև վերջ /Веселовский, 1885: 86/:

Ըստ երկրորդ տարբերակի՝ նա կոշկակար էր: Գողգոթա ելնող Հիսուսին հարվածելու համար դատապարտվել է հավերժական թափառման մինչև Երկրորդ գալուստը:

Նույն այս տարբերակի մեկ այլ խմբագրությամբ Հիսուսը Գողգոթա ելնելիս, ճանապարհին մի պահ ցանկացել է կանգնել և հանգստանալ մի տան առջև: Հիշյալ հրեան, սակայն, բացականչել է, թե «Մի՛ կանգնիր և արա՛գ շարժվիր», որի համար դատապարտվել է շարունակ քայլելու:

Եվրոպական միջավայրում այս լեզենդի ամենահին վկայությունը գտնում ենք իտալացի մի աստղագետի մոտ, որի մասին Դանտեն գրում է «Աստվածային կատակերգության» մեջ՝ դժոխքին վերաբերող բաժնում: Աստղագետն ասում է, որ ինքը 1223թ. հանդիպել է մի մարդու, ով ապրում էր Կարլ Մեծի մոտ: Նա ասել է, որ ինքը Քրիստոսի ժամանակակիցն է, Քրիստոս պատասխանել է նրան. «Դու այնքան պետք է սպասես Ինձ, մինչև Ես գամ»:

Ժամանակագրորեն երկրորդ և ամենածավալուն վկայությունը, ուր մանրամասնաբար պատմվում է Բոտադեուսի մասին, գալիս է հայկական միջավայրից: Այդ պատմությունը գտնվում է անգլիացի հեղինակ Մատթեոս Փարիզեցու՝ 1250-ական թվականներին գրված «Ժամանակագրության» մեջ: Ասվում է, որ Սուրբ Ալբիոնի արքայության վանական Ռոջեր Բենդոուերը պատմում է, որ Անգլիա՝ սրբերի մասունքներին ուխտի է եկել Մեծ Հայքից մի արքեպիսկոպոս:

Նրան հարցնում են, թե արդյոք ինքը լսել է նշանավոր Իոսիֆի (Հովսեփի) մասին, որն իբրև թե Հիսուսի ժամանակակիցն է: Հայ արքեպիսկոպոսն ասում է, որ խոսել է նրա հետ: Ի նշան քրիստոնեկան հավատի վավերականության՝ Իոսիֆն ապրում է մինչև հիմա:

Արքեպիսկոպոսի շքախմբից մի ուղեկցող նշում է, որ իր տերը նրան շատ լավ գիտե: Թափառական հրեան նույնիսկ իրենց հետ ճաշել է մի սեղանի շուրջ /Еврейская Энциклопедия, 1912: 897/:

Արքեպիսկոպոսի ուղեկիցն ասում է, որ Փրկչին Պիղատոսի մոտ տանելու ժամանակ նա անվանվել է Կարտաֆիլուս: Նա թիկունքից հարվածել է Փրկչին, երբ Պիղատոսի մոտ էին տանում, և ասել, թե դու ինչ ես դանդաղում: Քրիստոսը, նայելով նրան, ասում է. «Ես կանամ, բայց դու կսպասես Իմ վերադարձին»: Այդ ժամանակվանից նա սպասում է: Ամեն 100 տարին մեկ հիվանդանում է և բժշկվում: Նա մկրտվել է Անանիա առաքյալի կողմից:

Ըստ հայ արքեպիսկոպոսի՝ անգլիացի վանականի պատմածի, Իոսիֆն ապրում է Հայաստանի և հարևան երկրների վանքերում: Կրոնասեր է և սրբակենցաղ: Շատ քիչ է խոսում: Տարբեր երկրներից գալիս են նրան տեսնելու: Հրաժարվում է իրեն տրված նվերներից:

Մի քանի տարի անց Հայաստանից գալիս է արքեպիսկոպոսի եղբայրը հոգևորականների խմբի հետ: Նրանք ևս հաստատում են, որ նա շարունակում է ապրել Հայաստանում:

Լեգենդի եվրոպական մեկ այլ տարբերակով Քրիստոսին երբ տանում են խաչելու, հրեան հավաքված ժողովրդին ասում է. «Սպասեցեք ինձ, ես գնում եմ նայելու, թե ինչպես են խաչը բարձրացնելու կեղծ մարգարեին»: Քրիստոս շրջվում է և ասում. «Նրանք քեզ չեն սպասի, բայց դու կսպասես ինձ»:

Լեգենդի իտալական տարբերակում, որը թվագրված է 1484թ., ասվում է, որ նա դատապարտվել է առանց կանգառի քայլելու՝ Քրիստոսին երկաթյա ձեռնոցով հարվածելու համար /Еврейская Энциклопедия, 1912: 897/:

1602թ. Գերմանիայում լույս է տեսնում «Համառոտ պատմությունը և նկարագրությունը Ահասֆեր անունով հրեայի մասին»: Այն լեգենդի գերմանական ժողովրդական միջավայրում ձևավորված պատմությունն է, ուր առաջին անգամ այս կերպարին տրվում է Ահասֆեր անվանումը: Այս անունը նրա համար ընդհանրանում է 17-18-րդ դարերում, մինչև 18-րդ դարի վերջից իր կերպարին համահունչ ձևով սկսում է անվանվել Թափառական հրեա:

Գրքում պատմվում է Գերմանիայի տարբեր վայրերում նրա երևալու մասին: Համբուրգում աղոթել է և ասել, որ ինքը կոշկակար է եղել: Քրիստոսին Գողգոթա տանելիս, երբ կանգ է առել նրա տան մոտ՝ հանգստանալու, Հիսուսին ասել է. «Գնա՛ այստեղից»: Քրիստոսն ասել է. «Ես կկանգնեմ և կհանգստանամ, սակայն դու կքայլես մինչև Դատաստանի օրը»: Նա երբեք չի ծիծաղում /Еврейская Энциклопедия, 1912: 899/:

Քրիստոսի խաչելության ժամանակ 30 տարեկան է եղել և ամեն 100 տարի անցնելուց հետո նորից 30 տարեկան է դառնում:

1602թ. հրատարակությունից հետո, սկսած 1603թ., նա պարբերաբար «հայտնվում է» Գերմանիայում ու եվրոպական տարբեր երկրներում:

Այնքան իրական է ընկալվել, որ հրեական թաղամասի վրա են հարձակվել Համբուրգում՝ ասելով, թե տեսել են, որ նա այնտեղ է գնում:

Գերմանիայում ավանդաբար հավատացել են, որ նա կա և շարունակ շրջում է: Ծննդյան գիշերը քնում է՝ նստած մի քարի վրա: Այսինքն՝ միայն Քրիստոսի ծննդյան օրն է դադար առնում:

Ա. Վեսելովսկին գրում է, որ եվրոպական մի շարք երկրներում երբ քամի է բարձրանում, ասում են, որ եկավ Թափառական հրեան /Веселовский, 1880: 89/:

Նրա վրա իջած անեծքի հետ հարաբերվում է նաև մարդկությունը: Ահասֆերի ընթացքի յուրաքանչյուր պտույտը մի շրջափոխության է հանգեցնում: Մի տեղով երբ առաջին անգամ անցնում է, անտառ է լինում, երկրորդ անգամ՝ քաղաք: Մի անգամ գալիս և ասում է. «Երբ երկրորդ անգամ գամ անտառ ու քարեր կլինեն, իսկ երրորդ անգամ՝ ձյուն և սառույց կլինի» /Мифы народов мира, 1980: 34/: Նրան պարբերաբար «ճանաչում են» տարբեր տեղերով անցնելիս, ինչպես կտեսնենք, այդ թվում նաև Հայաստանով անցնելիս:

Երուսաղեմի նախկին կոշկակարի կերպարը՝ բարձրահասակ մարդը՝ երկար մազերով և պատառոտված հագուստով, իշխում է մի ողջ դարաշրջանի պատկերացումներում /Еврейская Энциклопедия, 1912: 900/:

18-րդ դարի վերջից, սակայն, Ահասֆերի՝ սարսափ առաջացնող կերպարում իմաստային շրջափոխություն է կատարվում, և նա դառնում է թափառական հրեա: Երկրի վրա նրա շարունակական շրջելը, որ ուղեկցվում է տարբեր փոփոխություններով, փոփոխության է ենթարկում նաև նրա կերպարը:

Քրիստոսի խաչելությանը հանցակից հրեայի միջնադարյան ընկալումից թափառական հրեան դառնում է աշխարհի ունայնությունը և փոփոխականությունը հավաստող կերպար: Տարբեր երկրներով ու դարաշրջաններով անցնող թափառական հրեայի կերպարը համահունչ էր աշխարհի փոփոխականության հետ՝ կապված ռոմանտիկների համաշխարհային վշտին կամ թախիժին: Նաև նրա կերպարով իրար են հակադրվում կյանքի ծարավը և մահվան ձգտումը: Երկրորդ Գալստյան գաղափարը հարաբերվում է համընդհանուր աղետի սպասման հետ: Ռոմանտիկական գրականությանը համահունչ Թափառական հրեան դառնում է մարդկության այն խորհրդանիշը, որ ամեն անգամ նորից սկսում է իր անցնելիք ճանապարհը:

Թափառական հրեայի կերպարը մի նոր գիծ է ձեռք բերում: Նա սկսում է հարաբերվել ժամանակի հասարակական-քաղաքական իրավիճակի հետ՝ սկսած Գյոթեի նույնանուն անավարտ մնացած ստեղծագործությունից:

17-րդ դարում եթե նա մեղադրվում էր Քրիստոսի խաչելությանը հանցակից լինելու համար, ապա հետո զարմանալի իմաստափոխությամբ արդեն հակադրություն է ստեղծվում նրա՝ որպես տառապող մենակյացի ու 19-րդ դարի եվրոպական հասարակական գիտակցության մեջ որոշակիորեն բացասական ընկալում ունեցող վանականության ու հատկապես Կաթոլիկ եկեղեցու վանական տարբեր կարգերի միջև:

Ինչպես հայտնի է, այս վեպը թարգմանվել է հայերեն և այն շատ բարձր են գնահատել Ստեփանոս Նազարյանցը և Միքայել Նալբանդյանը:

Թափառական հրեայի կերպարը կապված է նաև Աստվածաշնչից եկող և համաշխարհային գրականության մեջ մեծ տարածում ունեցող Կայենի հետ, որի վրա ծանրացել էր աշխարհում ուրվականի նման թափառական շրջելու աստվածային անեծքը:

Նման տարաբնույթ ընկալումներից Իսահակյանը ընտրել է ավելի սկզբնականը եղող և գերմանական գրականությունից ու ժողովրդական միջավայրից եկող Ահասֆերի կերպարը: Հետագայում թեև, ինչպես տեսանք, Վարպետը երկիցս փոխել է ստեղծագործության վերնագիրը, սակայն դրանից Ահասֆերը թափառական հրեայի կամ Շիդհարի չի փոխվել: Տարբերակից տարբերակ նա պարզապես հեռացել է իր գրական

սկզբնատիպից՝ վերածվելով թափառողի առավել ընդհանարացված կերպարի, ում միջոցով ավելի ուժգին է շեշտվում աշխարհի փոփոխության գաղափարը:

Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ Թափառական հրեան եվրոպական գրականությանից եկող վերացական գրական կերպար չէր միայն. նա պարբերաբար «հայտնվել է» նաև Հայաստանում, այդ թվում Վարպետի հարազատ Ղազարապատում: Իսահակյանը «Հայրենի հուշերում» գրում է, որ Օհան տացուն, ով ամենայն հավանականությամբ «Համբերանքի չիբուխի» Օհան ամին է, պատմում է, թե ինչպես «Թափառական հրեան երևացել է Հոռոմ գյուղի հովիվներին, կաթ խնդրել ու ասել, թե շուտով «աշխարհացնում» պիտի լինի: Ղազարապատի քահանա տեր Միքայելը հակաճառել է նրան, թե «աշխարհը կկործանվի միայն այն ժամանակ, երբ Նեոը կերևա. Հայտնության գրքի վկայությամբ դեռ հազար տարի կա Նեոի երևալուն» /Իսահակյան, 1951: 118/:

Գրականագետ Ա. Մուշեղյանը վկայակոչում է գերմանացի բանաստեղծ Յուլիոս Մոզենին, ով «ևս հիշում է, թե իր պատանի հասակում (1810-ական թվերին) թափառական հրեան անցել է հայրենի գյուղով (Ֆոյխտլանդում) և վաղ հասակի վերհուշի այդ վառ տպավորությամբ ինքը հետագայում կերտել է «Ահասվեր» պոեմը» /Մուշեղյան, Իսահակյան, 1983: 75/:

Նկատի ունենալով Թափառական հրեայի՝ Ղազարապատում և գերմանական տարբեր քաղաքներում «երևալը»՝ Մուշեղյանը գրում է. «Ահավասիկ գերմանական գրական առասպելի և Օհան տացուի գրույցի միախառնումից բանաստեղծը կերտել է վայրկյանի ու հավերժության մասին փիլիսոփայող մեծ թափառականի կերպարը, որին մերթ Ահասվեր անունն է տվել և մերթ Շիդհար»:

Իսահակյանին ժամանակակից Ավետիս Ահարոնյանը ևս նույն տարիքում իրենց գյուղում «տեսել է» Թափառական հրեային, ընդ որում Ավագ Ուրբաթին, երբ Խաչելությամբ հավիտյան թափառելու անեծքը իջավ Քրիստոսին վիրավորած հրեայի վրա: Հետաքրքիր է, որ նախ նրա երևալու լուրն է տարածվում, և հետո նոր ինքն է գալիս: «Իմ գիրքը» եռամաս ինքնակենսագրականի պատանեկությանը նվիրված գրքի «Ջիուդը» գլխում Ահարոնյանը գրում է. «Ասում էին, թե մեր կողմերը շուտով մի ջիուդ է երեւալու» /Ահարոնյան, 1984: 264/:

Նա այնքան տարածված կերպար է եղել, որ տարբեր ձևերով է նկարագրվել. «Մէկն ասում էր, թե ջիուդը երկար, մինչև ծնկները հասնող միրուք ունի, որ քայլելիս հաւաքում է ձեռքում պահում: Մի ուրիշը հաւատացնում էր, թե նա կարճահասակ մարդ է, ցանցառ ու տզեղ միրուքով, նման մեր գիւղի ժամհար Սողոմոնին: Ոմանք պնդում էին, թե նա երբեք ոտքով չի շրջում և միշտ էշ է հեծած: Ուրիշները՝ թե էշ չունի, **խեղճ ու կրակ թափառական է եւ գաւազանը ձեռքին անցնում է աշխարհից աշխարհ ու իր սև օրն է քաշում**»:

Ընդգծված հատվածում երևում է Թափառական հրեայի հայտնի կերպարը:

Իսահակյանի և Ահարոնյանի նկարագրություններում կարևոր է նաև նրա «Երևալու ժամանակը»: «Հիշատակարանում» նրա գալը կապվում է «Աշխարհացնցման»՝ Դատաստանի հայտնութենական ըմբռնման հետ, երբ գալու էր Քրիստոս և նրան ազատելու շարունակական թափառումների անեծքից:

Ահարոնյանի մոտ ժամանակի ամենամյա շրջափուլն է ընտրված Ավագ Ուրբաթը, երբ ամեն տարի եկեղեցում կատարվում էր Խաչելության արարողությունը, որը գրողի բնորոշմամբ հավելվում էր ժողովրդական տարբեր ծիսակատարություններով:

Թափառական հրեայի ամեն գալու ժամանակային մի շրջափուլ նշանակելը Իսահակյանի մոտ արտահայտվում է տվյալ տեղավայրի կրած անճանաչելի փոփոխությամբ:

Այժմ իրար հետ համեմատենք Իսահակյանի ստեղծագործության երեք տարբերակները՝ տեսնելու, թե Ահասֆերը ինչպես է տարբերակից տարբերակ վերածվել տիեզերական թափառողի ընդհանրացված կերպարի՝ կապերը ավելի ու ավելի կտրելով իր գրական նախօրինակից: Մուտքի առաջին պարբերությունում ասվում է.

Ա. տարբերակ. «Ահասֆերը, **որի ոտքերն անեծքի օրից՝ դադար չէին առել**, վեր բարձրացրեց մտազբաղ աչքերը, որոնց վրա արևակեզ ճակատի խորունկ խորշումների **հանգույցն** էր իջել» /Իսահակյան, 2014: 599/:

Բ. տարբերակ. «Թափառական հրեան, **որի ոտներն անեծքի օրից դադար չէին առել**, վեր բարձրացրեց մտազբաղ աչքերը, որոնց վրա արևակեզ ճակատի խորունկ խորշումների **հանգույցներն** էին իջել» /Իսահակյան, 2014: 602/:

Գ. տարբերակ «Թափառական Շիդհարը վեր բարձրացրեց մտազբաղ աչքերը, որոնց վրա արևակեզ ճակատի խորունկ խորշումներն էին իջել» /Իսահակյան, 2014: 114/:

Ինչպես երևում է երեք տարբերակների համեմատությունից, Ահասֆերը դարձել է նախ թափառական հրեա և ապա թափառական Շիդհար:

Անվան փոփոխությունից, սակայն, ավելի կարևոր են ընդգծված երկու կապակցությունները, որոնք բացակայում են երրորդ տարբերակում: Դրանցից առաջինը ուղղակիորեն վերաբերում է Քրիստոսին վիրավորելուց հետո նրա հանգիստ չգտնելուն և շարունակ քայլելուն:

Երրորդ տարբերակում այն չկա, քանի որ նրա նախօրինակը թեև անեծքի դատապարտված թափառական է, սակայն նա՝ որպես արևելյան ավանդության կերպար, Քրիստոսի հետ չի կապվում:

Պատահական չէ նաև խորշումներին վերաբերող հանգույցների բացակայությունը երրորդ տարբերակում: Հանգույցը սովորաբար կապվում է ժամանակի որևէ միավորի հետ, որի լրանալուց հետո հանգույց էր գցվում:

Տարիներին են վերաբերում նաև խորշումները, ինչպես ժողովուրդն է ասում՝ «ժամանակը ավելացնում է կնճիռները»:

Ահասֆերի տարբերակներից մեկում ասվում է, որ անցնող ամեն մի հարյուրամյակ մի տարի էր ավելացնում նրա երեսնամյա հասակին: Նույն համաբանությամբ հանգույցները հարաբերվում են անցնող հարյուրամյակների հետ: Երրորդ տարբերակում, քանի որ կտրվում են նախօրինակի հետ եղած կապերը, կտրվում և հանվում են նաև հանգույցները:

Իսահակյանը գեղարվեստական մեծ վարպետությամբ է ներկայացրել Ահասֆերի պատմության գլխավոր հատկանիշը, որ տվյալ տեղավայրով ամեն անգամ անցնելիս մի նոր փոփոխություն է տեղի ունեցած լինում: Ցույց է տրվում միևնույն վայրի մոտով Ահասֆերի իրար հաջորդող 4 անցումները՝ առաջին անգամ ծով, երկրորդ անգամ անապատ, երրորդ անգամ քաղաք և չորրորդ անգամ դաշտավայր:

Նման հերթագայությունը, որը առկա է նաև գերմանական լեգենդում, հնարավորություն է տալիս ստեղծելու պատկերային ընդունված հակադրության զույգեր՝ ջուր-անապատ և քաղաք-նրա տեղում ամայի դաշտ: Իսահակյանը գեղարվեստական մեծ արտահայտչականությամբ է ներկայացրել այս զույգերը. «Եվ տեսավ զարմանքով, որ այն վաղեմի ծանոթ ծովը, որի շառաչուն ավերով ինքը անցել էր մի քանի անգամ իր դարավոր թափառումների անկայուն ընթացքին, հիմա մի ծարավուտ և տատասկոտ անապատ է դառել» /Իսահակյան, 2014: 114/: Նույնը վերաբերում է նաև քաղաք-դաշտ հերթագայությանը:

Իսահակյանի ստեղծագործության մեջ գեղարվեստական տարբեր անդրադարձումներով արտահայտվել են Ահասֆերի լեգենդին բնորոշ այլ հատկանիշներ ևս: Նա քայլում է «երկաթեղեն ոտներով», որոնցով նկատի ունի երկաթեղեն կոշիկները: Այս բնորոշումը ևս գալիս է հիշյալ պատմության ընդհանուր տրամաբանությունից: Ահասֆերի համար ասվում է, որ նա կոշկակար է եղել: Երկրորդ՝ երկաթյա կոշիկները կամ, ինչպես ժողովրդական բնորոշմամբ է ասվում, «երկաթյա սղերը» պանդուխտների, երկար ճանապարհ անցնողների կոշիկներին տրվող բնորոշումներ էին: Այն ասվում է նաև հանդերում ոչխարների հոտն արածեցնող Դավթի համար:

Ահասֆերի կոշիկների անսովորությունն ընդգծվում է նաև նրան պատկերող կտավներում և հատկապես Դորիեյի նշանավոր փորագրանկարում, ուր դրանք ընդգծված կոպտությամբ հասնում են մինչև նրա ծնկները:

Նկատելի է ևս մի յուրահատկություն. Իսահակյանի ստեղծագործության մեջ Ահասֆերը բոլոր հանդիպողներին որևէ հարց է տալիս՝ լինի անապատի քարավանապետ, քաղաքի մուտքի պահապան, թե դաշտի հովիվ: Ընդ որում, ընդգծվում է նաև նրա՝ հարց տալու յուրահատուկ ձևը՝ «խղիճայն»: Դիմացինի զարմանքին ի պատասխան՝ նրա խոսքի համար ասվում է. «Եվ նրա ահազդեցիկ ձայնը գալիս է դարերի մռայլ խորքերից»:



Ճանապարհին հանդիպողներին որևէ հարց տալը ևս կապվում է նրա նախատիպի հետ, ով ամեն հանդիպողի հարցնում էր, թե երբ է գալու Նա, ով խաչ էր կրում:

Հաջորդ նկատելի հատկանիշը այն է, որ Իսահակյանի հերոսը երբեք չի ծիծաղում դարավոր իր թափառումների ընթացքում, փոխարենը սակայն մի անբնական ծաղրալի ժպիտ է երևում նրա շրթունքներին: Այն տարբեր ձևերով է արտահայտվում անապատում, քաղաքում և դաշտում: Անապատի տեղում հիմնված քաղաքում այդ ժպիտի համար ասվում է. «Նորից մի դաժան ծաղր գալարվեց՝ անապատի օձի պես՝ նրա մթագին շրթունքների վրա» /Իսահակյան, 2014: 604/: Քաղաքին փոխարինած դաշտում առավել մռայլ պատկեր է գծագրվում նրա դեմքին. «Հինավուրց թափառականի շրթունքները նորից գալարվեցին. և արգահատանքի մի հայացք դաշտյնի պես շողաց նրա ահեղ աչքերում» /Իսահակյան, 2014: 605/:

Անբնական նման ժպիտը և հայացքը ևս գալիս են գրական նախօրինակից, որտեղ տեսանք, որ հատուկ ընդգծվում է, թե նա երբեք չէր ծիծաղում: Իջած անեծքը ծիծաղը աղճատել և նման հայացքի էր վերածել:

Ամեն անգամ նույն տեղից նրա հեռանալու համար ասվում է, որ հեռացավ մտրակված անտեսանելի հարվածից:

Տարբերակից տարբերակ երևում է, թե ինչպես է Իսահակյանը համարակալին ընդհանրացման ենթարկել Քրիստոսի Խաչելությանը հանցակցի կերպարը:

Առաջին երկու տարբերակներում, եթե շարունակ նշվում է, որ Ահասֆերը քայլում է անտեսանելի բազուկից մտրակված, ապա երրորդ տարբերակում այս մասին ընդհանրապես որևէ հիշատակություն չկա: Ահասֆերին մտրակելով շարունակ քայլել պարտադրող անտեսանելի բազուկը Խաչելության գիշերը նրա վրա իջած անեծքն է: Ասացինք, որ, ըստ լեգենդի տարբերակներից մեկի, նա մասնակցել է քահանայապետի տան նկուղում սյանը գամված Հիսուսին ձաղելուն՝ մտրակելուն: Լեգենդի բոլոր տարբերակներում նրա գործած հանցանքը վերածվում է իր դեմ ուղղված պատժի, ինչպես որ, երբ չի թույլ տալիս, որ Հիսուս կանգնի և հանգստանա, ինքն է դատապարտվում շարունակ քայլելուն: Նույն ձևով Իսահակյանին հավանաբար ծանոթ է եղել լեգենդի մի տարբերակը, ուր Հիսուսին մտրակով ձաղելու համար ինքն է դատապարտվել մտրակվելով շարունակ քայլելու, և երբ կանգնել է, հարվածող անտեսանելի բազուկի մտրակումից նորից մղվել է շարունակելու իր անվերջանալի քայլը:

Այս պատճառով է առաջին տարբերակում Ահասֆերը անվանվում անդուլ, որ նա առանց հանգստանալու շարունակ քայլում է:

Երկրորդ տարբերակում «անդուլ» բառի տեղափոխությամբ Իսահակյանը իմաստային էական փոփոխություն է կատարել: Առաջին տարբերակում, եթե այն բնորոշում էր Ահասվերին, որպես անեծքով պարտադրված անդուլ քայլող, ապա երկրորդ տարբերակում ինչպես տեսնում

ենք, այն վերաբերում է դարերին, որ անդուլ ընթացքով դարերն են առաջ գնում:

«Անդուլ» բառի նման տեղաշարժը բերել է նաև քայլողի անվան փոփոխության: Առաջին տարբերակում եթե այն որոշակի անձնավորություն էր՝ Ահասֆերը, ապա երկրորդ և երրորդ տարբերակներում հավաքական անվանում ունի՝ Թափառականը, ով ավելի ընդհանրացված կերպար է, քան Թափառական հրեան: Թափառականը բնորոշում է հավաքական մարդկությանը, որ անհոգնաբեկ առաջ է շարժվում դարերի ընթացքում: Այս գաղափարն ավելի ընդգծելու համար վերջին պարբերությունում ընդհանրապես հանում է մտրակին վերաբերող կապակցությունը:

Անդուլը որպես դարերին տրված բնորոշում դարձնելը համահունչ է դառնում երեք տարբերակների վերջում արտահայտվող այն մտքին, որ դարեր անցնելով գալիս է «վաղը»: Այսինքն դարերի ընթացքը որպես երկրագնդի վրա թափառականի մի պտույտ հավասար է մեկ օրվա և յուրաքանչյուր պտույտը նման մի օր է ներկայացնում:

Իսահակյանը, կարելի է ասել, որ գծել է Ահասֆերի և Թափառական հրեայի ուղղակի դիմանկարային այն պատկերը, որով այս կերպարը ներկայացվում է 17-19-րդ դարերի եվրոպական արվեստում: Ինչպես նախորդ դեպքերում, վերջին պարբերության մեջ ևս, եթե առաջին երկու տարբերակներում մտրակվելուն վերաբերող խոսքերով ընդգծվում էր նրա պատիժը՝ որպես առաջ մղող ուժ, այնպես էլ նրա արտաքինի նկարագրությունն է համապատասխանում պատժված մտրակվողի տեսքին՝ մազերին տրված «գզգզված և փրփրադեզ» և ճակատի համար ասվող «դժնատեսիլ» բնորոշումներով:

Երրորդ տարբերակում երկու բնորոշումների փոփոխությամբ Իսահակյանը ստեղծել է համամարդկային մտածողի կերպարը մազերին տալով «ձյունաթույր», իսկ ճակատին՝ «մթին» բնորոշումները:

Առաջին երկու տարբերակներում եթե շեշտվում էր մարդկային կյանքի վաղանցիկությունն ու անհաստատությունը, ապա երրորդում առավել մեծ ընդհանրացմամբ իրերի ու աշխարհի ընթացքը ևս ներառնվում է շրջապտույտի այդ շարժման մեջ, որով մարդկային կյանքի ընթացքի փոփոխականությունը ածանցվում է աշխարհի անհաստատությունից:

## ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ահարոնյան Ա. Երկերի ժողովածու, հտ. Թ, Թեհրան, 1984:
2. Իսահակյան Ավ. Երկերի ժողովածու, հտ. 4, Երևան, 1951:
3. Իսահակյան Ավ. Երկերի լիակատար ժողովածու, հտ. 5-րդ, Երևան, 2014:
4. Մուշեղյան Ա., Իսահակյան Ավ. Վաղ տարիներ (1875-1898), Երևան, 1983:

5. Веселовский А. Н. К вопросу об образовании местных легенд в Палестине // *Журнал Министерства народного образования*. СПб, 1885, № 5.
6. Веселовский А. И. Легенды о вечном жиде и об императоре Трояне // *Журнал Министерства народного просвещения*. СПб, 1880, № 7-8.
7. Еврейская энциклопедия, т. 6, СПб: Брокгауз-Ефрон, 1912.
8. Мифы народов мира, т. 1, Москва, 1980.

**А. МКРТУМЯН – *От востока к западу: Новое общечеловеческое обобщение старого бродячего сюжета.*** – Статья посвящена литературной обработке Исаакяном истории Вечного жиде. Первый вариант произведения, созданный в 1907г., озаглавлен «Агасфер», второй вариант (1911г.) – «Вечный жид» и третий вариант (1927г.) – «Шидхар». В статье показано, что каждый из трех вариантов, начиная с заглавия, был обработан и изменен согласно творческому подходу и поставленным акцентам поэта. В ранний период творчества Исаакян стремился перейти от влияния немецкой литературы и народного фольклора к общечеловеческим и национальным обобщениям. Выявлены особенности образа Вечного жиде в народном фольклоре, в литературе эпохи Возрождения и в рамках новой европейской литературы, а также обсуждается совокупность характерных признаков данного образа в анализируемом произведении Исаакяна.

**Ключевые слова:** Агасфер, Бутадеус, немецкая литература, народный фольклор, Возрождение, сапожник, проклятие, оборванная одежда, пустыня

**А. MKRTUMYAN – *From the East to the West: the Wandering Old Plot in the Light of New Global Generalization.*** – The paper is devoted to the story of “Wandering Jew” with Isahakyan’s literary elaboration. The first version written in 1907 is entitled as “Ahasverus”, the second version is “Wandering Jew” (1911) and the third one written in 1927 is entitled as “Shidhar”. It has been shown that each of the three versions including the title are prone to creative and thematic changes and are related to Isahakyan’s endeavor towards realization of global and national generalizations, influenced by Germanic literature of the ancient period and the folklore. The character of Wandering Jew has been shown in the folklore, Renaissance, in the new period of European literature and in Isahakyan’s works where there is a combination of various features typical of the character.

**Key words:** Ahasverus, Buttadeus, German literature, folklore, Renaissance, shoemaker, malediction, shabby clothes, time, desert